

УДК 152.32

ПРОБЛЕМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Христина Турецька

*Львівський національний університет Імени Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, Львів, 79000, Україна, khrystja@gmail.com*

Виділено головні методологічні підходи до ідентичності в психоаналітичному, інтеракціоністському, когнітивному напрямі. Розглянуто особливості емпіричного дослідження ідентичності в російській та українській науці. Проаналізовано інтегративний підхід у дослідженні особистісної ідентичності. Розглянуто головні методичні прийоми емпіричного дослідження особистісної ідентичності.

Ключові слова: особистісна ідентичність, самосвідомість, статус ідентичності, дифузна ідентичність, мораторій.

У сучасних дослідженнях особистості все частіше порушується проблема вивчення феномену ідентичності. Проте, до сьогодні ще немає єдиного тлумачення цього поняття. Терміни “образ Я”, “Самість”, “Я-концепція” використовуються як синоніми ідентичності. Для одних авторів ідентичність є однією із властивостей “Я-концепції”, для інших “Я-концепція” – усвідомлювана частина ідентичності. Радянські та пострадянські психологи вживають терміни “самосвідомість” і “самовизначення”, але при цьому вкладають у них зміст, близький до ідей Е. Еріксона. Наразі існує значна термінологічна розбіжність у поняттях “криза ідентичності”, “сплутана ідентичність” та “дифузія ідентичності”.

Актуальним постає питання методики емпіричного дослідження особистісної ідентичності. Сьогодні можна простежити зв'язок між термінологічною розбіжністю, певною методологічною невизначеністю у вивченні ідентичності та еkleктичністю методів її емпіричного дослідження. При вивченні ідентичності використовують такі методики, як методика дослідження самовідношення С. Пантілеєва, шкала тривожності Спілберга-Ханіна, тест “Хто Я?” Куна-Макпартленда, методика дослідження ціннісних орієнтацій Д. Леонтьєва та ін. Плюралізм поглядів щодо емпіричного вивчення ідентичності особистості зумовлює низку питань, зокрема, акцентувати увагу на афективних (почуті тотожності самому собі, самоприйнятті) чи когнітивних (сукупності установок на самого себе) моментах? Як феноменологічно виявляє себе ідентичність: як певна поведінка щодо прийняття важливих рішень чи самовідношення, самооцінка? Первинно ідентичність – індивідуальне чи соціальне явище?

Мета статті – проаналізувати емпіричні дослідження особистісної ідентичності у вітчизняній та зарубіжній психології, виділити основні методологічні підходи та методичні прийоми в дослідженнях особистісної ідентичності. Цьому слугуватимуть наступні завдання:

1. здійснити аналіз методологічних підходів до експериментального дослідження ідентичності у психоаналітичному напрямку, символічному інтераціоналізмі та когнітивній психології;
2. розглянути особливості емпіричного дослідження ідентичності в російській та українській науці;
3. розглянути головні методичні прийоми емпіричного дослідження особистісної ідентичності;
4. проаналізувати інтегративний підхід у дослідження особистісної ідентичності.

Традиційно розробка проблеми ідентичності в психології ведеться у трьох напрямках – психоаналітичному, символічному інтераціоналізмі та когнітивній психології. Тому логічним буде простежити спроби емпіричного дослідження ідентичності саме за цими напрямками, а також їхній розвиток та інтеграцію в російській та українській науці.

Зацікавлення психологів проблемою ідентичності можна завдячувати саме Е. Еріксону. В 1967 році, узагальнюючи двадцятирічну працю, присвячену вивченню ідентичності, він видав книгу “Ідентичність: юність і криза”. Але навіть тоді автор вважав, що не може дати остаточного визначення цього поняття. Тоді дослідник робить припущення про те, що єдиний шлях визначити ідентичність – це спробувати зрозуміти, в яких контекстах її можна було б застосувати.

Автор описує ідентичність як конфігурацію “що шляхом успішного синтезу й ресинтезу Его поступово встановлювалася протягом усього дитинства. ...Поступово включала в себе конституційно зумовлені властивості, ...потреби лібідо, ...здібності, ...ідентифікації, ефективні механізми захисту, успішні сублімації й послідовно прийняті ролі” [13, с. 173]. За Е. Еріксоном, саме робота Его забезпечує “вибіркове виділення значимих ідентифікацій протягом усього дитинства й поступову інтеграцію образів “я”, що досягла кульмінації в переживанні ідентичності” [13, с. 219]. Тому “ідентичність” він спочатку називає “Его-ідентичністю”. Дослідник виділяє два чинники, на яких заснована Его-ідентичність. По-перше, це відчуття тотожності самому собі й безперервності свого існування в часі й просторі. По-друге, це визнання самототожності значущими для даної особи людьми [18, с. 59].

Проте Е. Еріксон у своїх працях не вдавався до емпіричних досліджень, обмежуючись теоретичним аналізом проблеми ідентичності. Коли ж його послідовники спробували обґрунтувати його ідеї емпірично, з’ясувалося, що наведені визначення ідентичності досить широкі, та не дають змоги виділити змінні емпіричного дослідження.

Сьогодні у психоаналітичній практиці застосовують “структурне інтерв’ю”, розроблене О. Кернбергом. Він висуває концепцію ідентичності, що продовжує ідеї Х. Хартман, Е. Еріксона, а також спирається на концепцію М. Малер. Він розглядає ідентичність як “суб’єктивне переживання себе, разом із його окремими аспектами, самосвідомістю й саморефлексією, відчуттям структурної єдності й безперервності в часі, почуттям відповідальності за свої дії...” [6, с. 32]. Дифузна ідентичність розкривається під час структурного інтерв’ю, коли терапевт довідується про вкрай суперечливу поведінку пацієнта в минулому або коли переходить від одного емоційного стану до іншого супроводжуються такими протиріччями в поведінці й самосприйнятті пацієнта, що терапевтові важко уявити собі пацієнта цілісною людиною. На думку автора, такий метод можна використовувати не лише в клініці, а й у теоретичних дослідженнях.

Зовсім в іншому напрямку розробляє ідеї Е. Еріксона Дж. Марсія [14], який продовжив його роботу в галузі експериментальних досліджень. Для операціоналізації поняття ідентичності він висунув припущення, що ця структура феноменологічно виявиться через “вирішення проблем”. Ідентичність може перебувати в одному з чотирьох станів (статусів): досягнута ідентичність, передчасна ідентичність, мораторій, дифузна ідентичність. Статус ідентичності описують на підставі двох параметрів: чи пережита криза та чи прийняте рішення.

Для емпіричного дослідження статусу ідентичності Дж. Марсія розробив метод напівструктурованого інтерв’ю. Один з останніх його варіантів призначений для дослідження респондентів 18–22 років та містить запитання у сфері професійних планів, подружнього життя, батьківських ролей, пріоритетів сім’ї та кар’єри, релігійних та політичних поглядів тощо; передбачається, що експериментатор визначить більш-менш однозначно статус ідентичності в кожній сфері, індекс, що найчастіше часто зустрічається, є індикатором переважаючого статусу ідентичності. Відповіді аналізують з погляду наявності/відсутності періоду кризи й підсумкового вибору. Свідченнями періоду кризи є високий рівень усвідомлення своїх потреб і можливостей та добра поінформованість про різні способи задоволення своїх потреб, активна позиція респондента щодо збору інформації про можливі альтернативи вибору. Свідченнями наявності вибору і прийняття зобов’язань є чіткі формулювання стосовно того, що обрано й чому, наявність конкретних кроків у напрямку втілення рішення в життя, наявність реалістичного й продуманого плану особистого майбутнього та ін. Отже, феномен ідентичності, описаний Е. Еріксоном, був операціоналізований.

Сьогодні статусну модель ідентичності широко застосовують у зарубіжних дослідженнях підлітків. А також, як свідчить аналіз публікацій російських та українських праць [2; 10; 11], головні дослідники працюють у напрямку ідей Дж. Марсія, приписуючи досліджуванам на основі результатів батарей діагностичних методик певний статус або ж прямо використовуючи його метод.

Так, Н. Аксьонова та А. Серий спробували виявити статус ідентичності за допомогою тесту смисложиттєвих орієнтацій. На думку авторів, ідентичність відображає: 1) рівень цілісності, інтегрованості особистісних структур, виразність яких може бути визначена за шкалою ОЖ (осмисленість життя); 2) наявність сформованих суджень щодо себе й власного життя, переконання, що контроль можливий, здатність здійснювати такий контроль – “локус контролю – Я” і “локус контролю – життя”; 3) ставлення індивіда до сенсу минулого, майбутнього й сьогодення – “мета в житті” (майбутнє), “процес життя” (сьогодення), “результативність життя” (минуле). Відповідно, за ступенем виразності значень шкал, можна говорити про розвиненість окремих складових ідентичності й сформованості її в цілому як властивості особистості: високі бали дають підставу припустити досягнення індивідом ідентичності; низькі – недосягнення ідентичності [2].

А. ван Хуф критично оцінює ідеї Марсія та його послідовників, стверджуючи, що “...парадигма статусів ідентичності не є ні моделлю, ні теорією розвитку ідентичності. Крім того, результати валідизації чотирьох статусів залишають бажати кращого” [4, с.17]. Головний момент, що, на думку автора, був упущений у дослідженнях ідентичності, це вивчення почуття просторово-часової наступності. Просторова наступність належить до сфери інтеграції різних елементів ідентичності. А оскільки Его-ідентичність характеризується певною структурою, просторова наступність також повинна описуватися як структурна характеристика, або структурна інтеграція. Отже, структурну інтеграцію визначають як рівень інтеграції специфічних складових ідентичності. А. ван Хуф виділила два види інтеграції: “горизонтальну” – взаємозв’язок субсистем і “вертикальну” – “парасолу”, що інтегрує всі субсистеми, та розробила методику для їхнього визначення. Визначення вертикальної інтеграції полягає в зіставленні інтегрованої ідентичності (вивчається за допомогою списку ознак, що охоплюють сфери: компетентність, страх невдачі, почуття та міжособистісні стосунки) та часткових ідентичностей (самоописів у кожній зі значимих для досліджуваного сфер – школа, дім, дозвілля та ін.). Для визначення горизонтальної інтеграції зіставляють інтеркореляції між частковими ідентифікаціями. Чим вищий рівень вертикальної й горизонтальної інтеграції, тим з більшою ймовірністю можна говорити про високий рівень просторової наступності, тобто тотожності індивіда в різних сферах його життєдіяльності. Проте значного поширення ця методика не набула.

Одним із найчастіше застосованих методів емпіричного дослідження ідентичності в парадигмі символічного інтеракціонізму, що спирається на концепцію Дж. Міда та Ч. Кулі про ідентичність як синтез внутрішніх самовизначень та зовнішніх визначень особи іншими, є “Тест двадцяти висловлювань”, розроблений М. Куном і Т. Мак-Партлендом. Досліджуваним пропонують відповісти на 20 запитань “Хто я?”. Тобто автори припускають, що

установки на себе можна досліджувати за допомогою відповідей на запитання про те, яким ролям віддає перевагу людина і яких уникає, про її рольові очікування, власну модель “Я”. Обробку відповідей здійснюють методом контент-аналізу. Всі відповіді належать до однієї із двох категорій – об’єктивної (віднесення себе до групи, чії межі й умови членства знають усі – “студент”, “українець”) або суб’єктивної (характеристики себе, що вимагають вказівки самого респондента – “хороший”, “втомлений”). При аналізі всі об’єктивні висловлення зараховують до однієї групи, всі “не-відповіді” і суб’єктивні твердження – до іншої групи. Індивідуальний “локусний бал” – кількість об’єктивних характеристик. Далі Р. Мендоза-Дентон та інші розробили модифікацію “Тесту двадцяти висловлень”: досліджуваному пропонують двадцять разів доповнити фразу “Я ..., якщо ...” з метою отримання менш соціально бажаних відповідей.

Методику “Тест двадцяти висловлювань” широко застосовують у російських дослідженнях [4,10]. Так, Т. Румянцева для виявлення особливостей структури ідентичності студентів проаналізувала 144 протоколи за цією методикою, на основі чого було виділено шкалу аналізу ідентифікаційних характеристик. Зокрема, виокремлено сексуально-рольову, навчально-професійну, сімейну, національно-регіональну, матеріальну, фізичну ідентичність та інші (загалом двадцять шість показників). На їхній основі в структурі ідентичності встановлено взаємозв’язок таких компонентів, як “Соціальне Я”, “Перспективне Я”, “Діяльнісне Я”, “Матеріальне Я”, “Фізичне Я”, “Комунікативне Я”, “Рефлексивне Я”, “Проблемне Я” та “Ситуативне Я”. Дослідниця вводить поняття диференційованості ідентичності, психолінгвістичні типи та валентність ідентичності. Рівень диференційованості – кількість характеристик, використана при самоідентифікації. Зростання рівня диференційованості пов’язане із підвищенням позитивності ідентичності, а його зменшення – з наростанням кризовості ідентичності. Використання різних частини мов (психолінгвістичний аспект) та позитивна валентність (емоційно-оцінне ставлення до самоописів) свідчать про гармонічний тип; нейтральна, негативна, завищена валентність та сильне переважання однієї частини мови – про кризовий тип.

Та незважаючи на широке застосування, методику “Тест двадцяти висловлювань” критикують через пряме фокусування свідомості респондентів на рольових моделях й очікуваннях та формулюванні свого соціального статусу, а також за аналіз результатів винятково в категоріях суб’єктивних та об’єктивних характеристик.

Інший підхід до форми дослідження ідентичності пропонує Н. Писаренко: “щоб “звільнити” респондента від соціально бажаної діяльності й дати волю його свідомим і несвідомим інтенціям у спонтанному самоописі, можна використати нарративний підхід, розглядаючи досвід “Я” як самооповідання, в якому людина, розповідаючи про себе, інтерпретує події свого життя” [9, с. 604]. Автор пропонує використовувати метод вільного самоопису “Мое Я”, за допомогою якого можна

виявити значимі компоненти ідентичності. Дослідниця наголошує на тому, що ідентичність – не тотожна самосвідомості, поряд із мовною складовою важливо досліджувати проєктивні форми її виявлення. Для цього застосовують модифікацію методу К. Маховер “Малюнок людини”. Метод допомагає розкрити глибинні патерни самовираження, які не можуть відкрито проявлятися в безпосередній комунікації. Автор “з метою посилення ідентифікаційного зв’язку між малюнком людини й особистістю, що малює” змінила інструкцію: “намалювати себе у вигляді людини”. Так, у процесі виконання проєктивного малюнку респондент направляє на нерелексивну презентацію переживання “Я” [9, с. 606].

Отже, проаналізовані вище підходи дослідження ідентичності здійснюють в одному психологічному напрямку. Принциповою відмінністю описаних нижче підходів є те, що в них здійснюється спроба інтеграції психологічних підходів та формулювання нової парадигми експериментального дослідження ідентичності.

Так, Є. Соколова та інші на основі співвіднесення парадигм психоаналітичної і когнітивної орієнтації, спираючись на культурно-історичну концепцію Л. Виготського, сформулювала теоретичне обґрунтування підходу дослідження ідентичності. На думку авторів, “самоідентичність формується на певному етапі культурно-історичного розвитку самосвідомості дитини, коли досвід міжособистісної взаємодії з дорослим викликає “потребу” в самоідентичності як особливому “органі” саморегуляції. Її основою є “первинний “материнський діалог” як праобраз усіх життєвих відносин людини; він утворює фундаментальну діалогічну структуру самосвідомості – репрезентацію Я-Інший, що містить патерн узагальненого материнського діалогу, всередині якого вона розвивається” [12, с. 14].

Спираючись на культурно-історичний підхід та епігенетичну концепцію розвитку Е. Еріксона В. Гусєва та інші розробили методiku діагностики ідентичності. Вони проаналізували працю Е. Еріксона “Ідентичність: юність і криза” та виділили чотири сфери, в яких характерно проявляє себе стан ідентичності: 1) час: дифузія часової перспективи, нездатність інтегрувати себе у часі, заперечення дитинства; 2) міжособистісні стосунки: ізоляція від інтимності, надмірне відкидання й неприйняття інших; 3) діяльність: дифузія працьовитості, відсутність професійного самовизначення; 4) цінності: сплутаність цінностей й авторитетів, негативна ідентичність. Також було виокремлено три параметри, що дають змогу оцінювати характеристики цих блоків: аутентичність (відповідність Я-реального і Я-ідеального, ширість у проявах); фіксація (“застрягання” на певній ролі, негнучка поведінка); автономність (самостійність вибору). Такі параметри виступають як біполярні шкали, де на полюсах зосереджені ознаки дифузної або досягнутої ідентичності: відповідність/невідповідність, широта пошуку (гнучка, адаптивна поведінка) / фіксація, автономність/залежність. Змістовні блоки й

параметри оцінки отримали інтерпретацію й змістовну характеристику в світлі ідей Д. Ельконіна й культурно-історичної концепції в цілому.

За формою, методика є напівстандартизованою бесідою. Її зміст становлять 46 запитань, 12 з них входять у блок “Час”, 14 – у блок “Відносини”, 10 – у блок “Діяльність”, 10 – у блок “Цінності”. За результатами апробації сконструйованої діагностичної методики, був створений інструмент обробки й інтерпретації результатів бесіди (кодувальна таблиця) з описом ознак дифузної або досягнутої ідентичності. Проведене авторами пілотне дослідження показало, що створена методика діагностики особистісної ідентичності виявляє стан досягнутої ідентичності та змішаної ідентичності, наявність проблемних і ресурсних галузей.

Отже, ми можемо зробити такі **висновки**: по-перше, сьогодні вивчення ідентичності є проблемним, оскільки єдине розуміння феномену особистісної ідентичності відсутнє. Можна простежити безсумнівний зв'язок між термінологічною плутаниною у вивченні ідентичності й еклектичністю методів її експериментального дослідження. Це зумовлено, на нашу думку тим, що вивчення ідентичності “розщеплене” у різних галузях психології та тим, що клінічні (головно психоаналітичні) дослідження недостатньо інтегровані “академічною” психологією; своєю чергою, психоаналітичний напрямок тривалий час залишав без уваги методологію та емпіричний матеріал, накопичений когнітивною та соціальною психологією. По-друге, існує широка варіабельність у самій формі емпіричних методів дослідження ідентичності – від тестових методик, напівструктурованого інтерв'ю до вільного самоопису, проєктивних малюнкових методів. Найчастіше дослідник формує набір різних методик, вивчаючи цілісний феномен через окремі його частини. По-третє, емпіричне дослідження особистісної ідентичності здійснюється з двох принципово різних поглядів. З одного боку, дослідження ведуть в одному чітко визначеному напрямку (як правило, психоаналітичний, когнітивістський або структурний інтеракціонізм). З іншого боку, більш перспективний, на наш погляд, є інтегративний підхід, що ґрунтується на мультидисциплінарності, “діалозі різних ментальних культур” [12, с. 3].

1. Антонова Н. Личностная идентичность современного педагога и особенности его общения // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 23–30.
2. Аксенова Н., Серый А. Статус эго-идентичности как критерий личностного развития студента <http://spf.kemsu.ru/portal/psy2004/1.24.htm>
3. Белинская Е. Временные аспекты Я-концепции и идентичности // Мир психологии, 1999. – № 3. – С. 40–46.
4. Гнатенко П., Павленко В. Идентичность: философский и психологический анализ. – К.: 1999. – 466с.
5. Жарко А. Идентичность: новый метод понимания психологии юношеского возраста // Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность: Материалы Сибирского психологического форума 16–18 сентября 2004 г. – Томск: ТГУ, 2004. – С. 134–137.
6. Кернберг О. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1998. – 368 с.
7. Кун М., Макпартлэнд Т. Эмпирическое исследование установок личности на себя // Современная зарубежная социальная психология. Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 180–187.
8. Малахов В. Неудобства с идентичностью http://www.archipelag.ru/geoculture/new_ident/interpretatio/
9. Писаренко Н. Проблемы эмпирического исследования идентичности личности // Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность: Материалы Сибирского психологического форума 16–18 сентября 2004г. – Томск: ТГУ, 2004. – С. 603–609.
10. Румянцева Т. Особенности структуры идентичности студентов второго курса медицинского вуза // Ярославский психологический вестник. Выпуск 16. – Ярославль, 2005. – С. 73–75.
11. Середняцька І. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентської молоді. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Одеса, 2005. – 16 с.
12. Соколова Е., Бурлакова Н., Лэонтиу Ф. К обоснованию клинкопсихологического изучения расстройства гендерной идентичности // Вопросы психологии. – 2001. – № 6. – С. 3–16.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1996. – 344 с.
14. Marsia J. Ego identity status: Relationship to change in Self-esteem, “general maladjustment” and authoritarianism // Journal of Personality. – 1967.– № 35. – P. 118–133.

THE PROBLEM OF EMPIRICAL RESEARCH OF PERSONAL IDENTITY

Khrystyna Turets'ka

*L'viv Ivan Franko National University,
Doroshenka str., 41, L'viv, 79000, Ukraine, khrystja@gmail.com*

The article examines basic methodological approaches to the phenomenon of to identity in psychoanalysis, interaction and cognitive directions. Features of empiric research of identity in Russian and Ukrainian science are considered. The analysis of the integration approach in research of personal identity is carried out. The basic methodical receptions of empirical research of personal identity are considered.

Key words: personal identity, self-consciousness, the status of identity, identity diffusion, the moratorium.

*Стаття надійшла до редколегії 1.12.2007
Прийнята до друку 28.01.2008*